

Мр Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ

Историјски институт САНУ

Београд

ДВА ПИСМА ХЕРЦЕГОВАЧКОГ МИТРОПОЛИТА АКСЕНТИЈА II ПАЛИКУЋЕ

У Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, чува се једно писмо захумско-херцеговачког митрополита Аксентија II Паликуће. Оно је било упућено православним хришћанима у кнежини Николе Рашовића.¹

На основу синђелије коју је издао пећки патријарх Атанасије II Гавриловић 1751², Аксентију II поверена је архијерејска духовна власт у Захумско-херцеговачкој митрополији. Његова митрополија обухватала је кадилуке Пријепоље, Чајниче, Пљевља, Никшић, Цернички (Гацко), Фочу, Љубиње, Столац, Благај, Мостар и Думно (Дувно), што је био простор готово целе тадашње Херцеговине.³

Иларион Руварац је сматрао да је Аксентије II Паликућа био на челу епархије од 1751. до смрти, 1760. Руварчев податак о години Аксентијеве смрти прихватио је и Сава Вуковић.⁴ Руварац се за ту годину определио на основу једног записа, који је секундаран извор. Јоаникије Памучина, међутим, наводи да је митрополит Аксентије умро 14.(25) октобра 1763, и да је сахрањен поред цркве у Мостару.⁵ У прилог тврдњи Јоаникија Памучине иде и чињеница да је његов наследник, нови митрополит Стефан, рукоположен тек после 1763.⁶

¹ Матица српска, *Рукописно одељење*, М 4772.

² Атанасије II Гавриловић, пећки патријарх 1747-1752.

³ Синђелију је у манастиру Дужи пронашао архимандрит Јоаникије Памучина. Објављена је са још неколико старих писама 1861. Јоаникије Памучина, *Сѣпара писма*, Српско-далматински магазин за 1861, 246-250.

⁴ Иларион Руварац, *О хумским епископима и херцеговачким митрополијима*, Мостар 1901, 30; Сава Вуковић, *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд 1996, 10.

⁵ Јоаникије Памучина, *наведено дело*, 163.

⁶ Сава Вуковић, *наведено дело*, 468-469; Иларион Руварац ипак, нетачно, сматра да је Стефан постао херцеговачки митрополит 1761. Иларион Руварац, *наведено дело*, 30.

Митрополит Аксентије II, из чије канцеларије је потекао овај документ, иначе се налазио на челу Захумско-херцеговачке митрополије у периоду великих превирања у Пећкој патријаршији, у шестој деценији XVIII века. Тада су се епископи Срби борили за очување њене аутокефалности, док су новопридошли архијереји Грци, које је подржавала Васељенска патријаршија у Цариграду, покушавали да је ставе под контролу. Тај сукоб ће се 1766. завршити укидањем Пећке патријаршије.

Писмо митрополита Аксентија II у Матицу српску иначе је предао Вук Врчевић, свакако пре своје смрти 28. августа (8. септембра) 1882. Ово писмо објављено је након Врчевићеве смрти, 1910, у његовом раду *Ред, обичаји и управе манастира и црква у Херцеговини*.⁸

У том раду Врчевић је навео да је писмо нашао 1863. у једној рукописној књизи, код попа Риста Одавића у селу Надлугу. Поред осталог, Врчевић у овом раду тврди да је средином XVIII века у Надлугу кнез био поменути Никола Рашовић.⁹ Он овде износи и занимљиво сазнање о томе шта се десило са богослужбеним књигама, које је отац попа Риста, такође свештеник, поседовао. Врчевићу је речено да их је Ристов отац, из страха од Латина, који трагају за рукописним књигама и желе да их откупе, држао добро сакривене под кључем. Исти свештеник оставио је у аманет сину да их сахрани заједно с њим, чиме је та драгоцен рукописна заоставштина неповратно уништена.¹⁰

Врчевић уз објављено писмо наводи да је оно настало у манастиру Требињу, што стоји и у самом тексту. Требињски манастир у ствари је манастир Дужи, где је пренето седиште епархије након што је 1694, у Великом бечком рату, спаљен стари требињски манастир Тврдош.¹¹ Тврдош се, у време Врчевићеве посете 1863, још увек налазио у рушевинама.¹²

⁷ Вук Врчевић, (Рисан 1811-Дубровник 1882), писац, сакупљач народних умотворина, сарадник Вука Караџића. Писао песме и историјске и географске списе. Будући самоук, није био превише критичан у свом раду. Био је наставник и секретар Књаза Данила I Петровића, касније и аустријски конзул у Требињу.

⁸ Вук Врчевић, *Ред, обичаји и управе манастира и црква у Херцеговини*, Летопис Матице српске 270, Нови Сад 1910, 60-61.

⁹ *Исјо*, 58-59. Село Надлуг нисмо успели да идентификујемо. У околини Требиња постоје два села која се зову Луг, једно у близини Хума, а друго поред Месара. Вероватно се ради о једном од заселака неког већег села. Врчевић не говори ништа ни о томе при којој цркви је служио поп Ристо Одавић. Прим. Н. Р.

¹⁰ *Исјо*, 59.

¹¹ Владимир Петковић, *Преглед црквених споменика кроз јовесницу српског народа*, Београд 1950, 311; Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683*, Београд 1986, .

¹² Вук Врчевић, *наведено дело*, 58.

Што се тиче употребе оваквог типа писма, Врчевић претпоставља да су такве архијерејске посланице највероватније читане на народним саборима који су се о великим верским празницима, и поред ограничења османских власти, ипак одржавали поред цркава или манастира.¹³

Приликом приређивања рукописа, Врчевићу није пошло за руком да тачно одреди време његовог настанка. Није, такође, описао дипломатичке особине документа. Сем тога, Врчевић није добро објаснио поједине појмове, као што су дажбине и новчане јединице који се у писму помињу. Он се, текође, не бави ни разложима због којих је писмо писано.

Сам текст документа писан је на једном листу обичне хартије, црквенословенским језиком, који у другој половини XVIII века потпуно истискује из богослужбене употребе српскословенски. Ипак, у писму је видно присуство неких елемената српскословенске графије (попут слова *ђерв*), Као и на нивоу лексики неких појмова из народног говора.

На почетку писма, у десном горњем углу, налази се округао печат, пречника 22 милиметра, са хоризонталним записом у средини *ИС ЋС АУКСЕНТ— М: Ћ: 7 1751.*¹⁴

Текст писма је следећи:

АУСЕНТ— Б М М херцеговски

Смирение наѣ пиѣтъ ва кнѣий Николе Раовиѣ Св=е всемъ православнимъ христѣаномъ миръ и бѣгословъ да имате Ѡ га бѣга и покровъ прѣстѣа богоматери и Ѡ насъ арѣипастирское бѣгословнѣ с доми и с нѣди вѣйми бѣгословенѣи ва сегда аминъ. Поси знано бди вамъ мои православни христѣани како проѣодисмо помеѣд васъ иви насъ лепо донѣкасте и царскю мирию и вѣднѣаскю милостиню лепо предасте, грѣа 22. и динари 40. да мисте благословенѣи и дави гсдъ богъ да да ви се плоди и роди всакоѣ изовилие благое, пѣница, масло и вино и елѣи и свака срѣнга и напредакъ и дом, и на пт, и срѣнги и на ниви и на свакомъ мѣст благодатъ вѣа да превиваетъ са васѣми вами и нѣди вѣйми.

ноѣмвриѣ 25

оу монастир трѣвин 15

¹³ Исто, 61.

¹⁴ Година 1751. означава време када је митрополит Аксентије II отпочео да врши своју архијерејску власт у епархији. Митрополит Аксентије II Паликућа замонашио се у манастиру Дужи код Требиња. Егзарх дабробосанског митрополита Гаврила био је од 1742. до 1751. После смрти херцеговачког митрополита Филотеја, рукоположен је за митрополита захумског и херцеговачког. Иларион Руварац, наведено дело, 29-30; Сава Вуковић, наведено дело, 10

¹⁵ За разлику од Врчевићевог приређивања овог писма, делом смо га прилагодили савременим правописним нормама, пре свега када се ради о растављању састављених речи. Прим. Н.Р.

За датирање овог писма, што Вук Врчевић није уочио, посебно је важан његов завршетак. Последњи ред у писму, који се односи на време и место писања, налази се на његовој десној маргини. Оно је ту оштећено управо на месту где је била уписана година његовог настанка, док је датум у целини сачуван. Ипак, од уписане године остала је последња цифра, број три. А како је митрополит Аксентије рукоположен 1751. а умро у октобру 1763, може се са сигурношћу утврдити да је тачан датум настанка овог писма 25. новембар (7. децембар) 1753.

Што се садржаја писма тиче, у њему митрополит изражава захвалност због пријема на који је наишао у тој кнежини, када је сакуплао своје редовне приходе и милостињу. И овакав садржај писма уобичајен је за тадашњу комуникацију митрополита са верницима.

Тексту писма постоји неколико појмова које Врчевић не појашњава, а то је неопходно за његово потпуно разумевање. Управо у оном делу, у којем говори о приходима и милостињи, митрополит користи израз *царска мирија*. Тај израз сигурно се не односи на некакав државни приход, нити на његово сакупљање, пошто је то било у искључивој надлежности османских власти.¹⁶ Ради се, уствари, о *владичанској димници*, која је у то време износила 12 акчи (пара) по кући. Милостиња, која се у писму такође помиње, представљала је уобичајени дар цркви, односно митрополиту.¹⁶ Зато се може претпоставити да је ово писмо настало након што је митрополит 1753. завршио обилазак епархије и купљење димнице и милостиње у њој.

У контексту садржаја о којем се у писму говори, и који се односи на владичанске приходе и њихово прикупљање, помињу се две новчане јединице, грош и динар. Док је Врчевићу сасвим јасно шта је грош, али

¹⁶ У држави заснованој на исламском праву (шеријат), прикупљање пореза сигурно не би било препуштено духовном лицу, припаднику немуслиманске верске заједнице. Прим. Н. Р.

¹⁶ На основу царског берата, који је сваки архијереј морао да добије пре него што би отпочео управљање епархијом, у његовој надлежности било је прикупљање црквених прихода, постављање свештеника и старешина манастира. А берате је издавала посебна канцеларија при дефтердаровој порти (Калем-и-пископос), која се искључиво бавила црквеним пословима. О томе опширније видети: Мирко Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу*, Београд 1965, 120; Сејфудин Кемура и Владимир Ђоровић, *Прилози за историју православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву XXIV, Сарајево 1912, 418-426; Мита Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије I*, Београд 1901, 55; Ејуп Мушовић, *Ферман о постојављењу новојазарског митрополијата 1766. године*, Градска култура на Балкану II, Београд 1988, 139-150; Недељко Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, Ваљево 2000, 63-66; Радмила Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССР, Београд 1980, 64-161.

не и колика је била његова цредност средином XVIII века¹⁷, збунило га помињање динара. За динаре, он је претпостављао да се *ради о садашњој сребрној шурској љари, или аустријском крајцару*. А његова друга претпоставка, да је можда реч о *новицу сѣарих срѣских краљева*, била је више него смела. Када је реч о динару, највероватније је у питању дубровачки новац, који се ковао до 1761.¹⁸ Непосредна близина Дубровника и његове јаке трговачке везе са залеђем, допринели су да њихова новчана јединица управо у поменутим крајевима око Требиња, буде распрострањена. У Врчевићево време, међутим, њега свакако није било у оптицају, и можда отуда потичу и његове недоумице.

Друго писмо митрополита Аксентија II налази се у Историјској збирци Архива САНУ у Београду. Настало је 1756. у Фочи, и упућено *хришћанима нурије ѿоја Ника, у кадилку фочанском*.¹⁹

Писмо је, такође, писано на једном листу папира, црквенословенским језиком, али рукописом који је потпуно другачији од писма насталог у Дужима 1753. Употребљене формулације у писмима су, међутим, врло сличне, па се са великом вероватноћом може тврдити да је и оно настало у канцеларији митрополита Аксентија II, иако његовог потписа, као ни печата, нема. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да архијереј по чијем је налогу писмо писано помиње *нашу епархију херцеговачку*, којој је у то време на челу био управо Аксентије II.

Писмо има следећи садржај:

Иїе во наѡі вогоданоі епаркіі ѿерцегованкоі во кадилк ѡганскомѡ то естѡ попа Ника нурија Свратіѡм=ітсѡ православні ѿрістяне, кнезові і кметови, старі і младі, во ѡбті мїі и їені вді їе вамѡ благодатѡ Сдѡ господа бога вседерїїтеля і Стѡ насѡ ваѡга арѣкїастира молїтва и благословеніе со Спрѡтеніемѡ да пребїваетѡ на васѡ и ваї нгда. Знано вді вамѡ мої ѿрістяні кої даемо Сво наѡ писмо аркїереїско по наѡі

¹⁷ Грош, турски новац, у то време вредео је 40 акчи, док је један цесарски дукат, тада врло цењен, вредео 7 гроша. Мита Петровић, *наведено дело*, 55-56.

¹⁸ *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I* (Б. Сариа), Београд 1927, 599.

¹⁹ Архив САНУ, *историјска збирка*, 7378. За ово писмо нисмо били у могућности да утврдимо на који начин је допело у Историјску збирку Архива САНУ. Прим. Н. Р.

власти поп нікі, того раді да пієте сво́ме аркієрею то сте кадеръ и возмо́їні послаю своєі, тако и вама господъ вогъ и преніста вогоматі далі Сдъ єдне кіллад и да вамъ вогъ даде срег і родъ і плодъ і тако да імате сотвореті како ві пиємъ аркієреіскі, а не дргояніє.

Јоні маія 25 на 1756

Занимљиво је да се на почетку писма налази печат, који је на њега стављен око сто година касније. Печат је округао, пречника 33 мм, са резезима по ободу који му дају изглед латица.

У средини печата је текст на турском језику. Турски натпис на печату црквеног великодостојника у то време није био реткост, јер је то био језик државне управе у Османском царству. Око турског текста налази се текст на грчком језику. У грчком тексту се јасно разазнаје име митрополита Григорија, пореклом Грка, и година 1854.²⁰

Потпис, који се налази испод текста, нечитак је. Нечитак је и кратак запис поред њега, који је писан на грчком језику.

Разлог због чега је митрополит Григорије ставио свој печат на писмо настало 1756, не може се поуздано утврдити, мада таквих примера има још.²¹

У овом писму митрополит се обраћа верницима једне од парохија у фочанском кадилуку, у којој је поменути поп Нико већ био свештеник. Писмо је писано у Фочи, а не у митрополитској резиденцији, у Дужима, вероватно у време када је митрополит обилазио епархију ради сакупљања димнице.

Формулације употребљене у првом делу писма су уобичајене. Он благосиља верне, кнезове и кметове, старе и младе, мушко и женско, дајући им свој архијерејски благослов.

²⁰ Реч је о митрополиту Григорију, пореклом Грку, који је Херцеговачком митрополијом управљао од 1854. до 1860, столујући у *Мосћару*. *Владимир Ђоровић, Мосћар и његова српска православна оштинина, Београд 1933, 58; Сава Вуковић, наведено дело, 142.*

²¹ Они се, међутим, односе на синђелије којима је свештеницима додељивана парохија, и где су појединачно помињана села у њој. С обзиром да су многе парохије наслеђиване са оца на сина, и да су постојале породичне свештеничке лозе у којима је било више генерација свештеника, митрополит је могао да стављањем свог печата на стару синђелију потврди неко затечено стање. На пример, на синђелији попа Томе Протића из Власенице, коју је добио 1737, стављен је печат неког епископа са угравираним 1756. годином. *Миленко С. Филиповић, Почеци и прошлости зворничке епархије, Богословља VIII (XXIII), Београд 1964, 89.* У овом случају, међутим, таквог разлога није било. Прим. Н.Р.

Судећи по другом делу писма, митрополит је, изгледа, дознао за проблеме које је поменути свештеник имао са својим парохијанима. Ти проблеми могли су да се односе на сакупљање владичанских прихода, али и на давања на која је сам свештеник имао право. А како такви проблеми нису били реткост у то време, и владике су понекад интервенисале.²² У овом случају и Аксентије II обраћа се писмом самим верницима. За разлику од њега, поједини архијереји, пореклом Грци, у таквим ситуацијама често су се позивали на своја права наведена у берату²³, и тражили помоћ турских власти.

У самом писму митрополит не наводи суме које верници треба да дају. Напротив, тражи од њих да му пишу *ишћо су кадри и возможни йо силоју својеј* (дати, прим. Н.Р.). Али, на крају писма митрополит им, ипак, упућује обавезујућу поруку да *иматиє сойворейти како ви йишем архијерејски, а не друђојачије*, јер им другачије не би ни дао свој благослов.

Оба приложена писма су, не само због свог садржаја у коме се говори о начину прикупљања владичанских и свештеничких прихода, већ и због указивања на начин обраћања митрополита верницима, драгоцен извор за историју Херцеговачке митрополије у шестој деценији XVIII века. Иако су настала различитим поводом, оба су верницима упућена на исти начин, посредно, преко свештеника који су митрополиту били подређени. Они су њихов садржај саопштавали и тумачили народу.

Недељко Радосављевић

TWO LETTERS OF ARCHBISHOP OF HERCEGOVINA AKSENTIJE II PALIKUCA

Summary

Two letters of Archbishop of Zahumlje and Hercegovina Aksentije II Palikuca written in 1753. and 1756. are given and described in this papers. Their contents have been explained with the most essential data of their diplomatical characteristics. We have also pointed out their significance as the first-grade sources for research of history of the Orthodox Church in the Serbian national area in the 18 th century.

²² Недељко Радосављевић, *наведено дело*, 89.

²³ Рашки (новопазарски) митрополити Грци у другој половини XVIII века били су најизразитији такав пример. У синђелијама које су издавали готово редовно се позивају на своја овлашћења призната од султана. Милан Ђ. Милићевић, *Прилози за историју Рашке митрополије*, Споменик СКА X, Београд 1891, 19-24.